

Literatuurlessen

Duits en ckv-1

Wat moet een talendocent beginnen met ckv-1? Wat moet een kunstdocent met literatuur? De vraag stellen is hem beantwoorden: samenwerking tussen de beide disciplines leidt tot veel wederzijds genieten, niet alleen door de leerling, maar ook door de docent. De tweede fase nodigt uit tot een inspirerende ontdekkingsreis door een wereld van 'algemeen erkende kwaliteit'.

In dit artikel doe ik verslag van enkele activiteiten op het gebied van literatuuronderwijs Duits op mijn school. Die activiteiten bestaan al sinds jaar en dag – en daarin ben ik niet uniek – uit lessen die gewoon ouderwets vakgebonden zijn opgezet, maar die desondanks diverse raakvlakken met andere vormen van kunst en cultuur hadden en als zodanig een 'ckv-1-karakter'-*avant la lettre* vertonen. Dit soort lessen laat zien dat veel van het bestaande onderwijs met niet al te veel moeite kan worden ingepast in, c.q. omgevormd tot ckv-1-thema's en/of -activiteiten.

Culturele en kunstzinnige vorming en literatuur (een talenvak waarvoor één cijfer gegeven gaat worden), twee nieuwe 'vakken' in een vernieuwde tweede fase? Maar wat is er nieuw aan?! Wie ooit les heeft gehad van J.H. Schouten (*Duitse literatuur als levensspiegel*, 1963) weet dat woorden alleen al complete schilderijen en films in de verbeeldingskracht doen ontstaan, in intensieve 'relatie tot de tekst'. Wie groot is geworden met Kresse's *Eric de Noorman* heeft aan de hele oud-Europese cultuurgeschiedenis geroken en er zijn eigen verhalen van geweven. Wie door een bevlogen geschiedenisleraar in contact is gebracht met Michelangelo's *Sixtijnse kapel* kan voor het leven verslingerd raken aan alle vormen van beeldende kunst. Dat zulke dingen toch maar telkens opnieuw mogen gebeuren, ook in onze vernieuwde tweede fase. Het *echt* nieuwe in die tweede fase zal zijn dat deze ontdekkingsreis *structureel* en *voor een ieder verplicht* zal zijn. Menigeen zal zeggen dat zoiets een innerlijke tegenspraak is, respectievelijk per definitie onmogelijk. Akkoord, de inspirerende bevlogenheid van een kunstmentor of literatuurdocent zal altijd nodig blijven. Maar de grote nadruk die op de individuele keuze en verwerking door de leerling komt te liggen, biedt nieuwe mogelijkheden. Bevrijd van een algemeen geldende of particuliere canon, kan die leer-

ling met jeugdig enthousiasme een op hemzelf toegesneden ontdekkingsreis maken door een wereld van 'algemeen erkende kwaliteit'. Niet onbelangrijk daarbij zullen de instrumenten zijn die de leerling daartoe krijgt aangereikt. Daar ligt een grote verantwoordelijkheid van docenten, scholen en uitgevers. Anderzijds kunnen al die docenten die van de ene op de andere dag voor deze beide nieuwe vakken bevoegd zijn verklaard en ze misschien wel in resturen moeten gaan geven geen ijzer met handen breken. Veel zal dus afhangen van de persoonlijke inzet, mogelijkheden en voorkeuren van de individuele docent – zoals altijd eigenlijk. En wat aan de leerling verplicht wordt gesteld, zal de docent toch zeker niet onthouden worden.

Literatuur en de andere kunsten

Literatuur ontstijgt haar 'eigen' discipline zodra zij deel uitmaakt van lied, theater, opera of film. Of omgekeerd geformuleerd: lied, theater, opera en film hebben een belangrijke, al of niet overheersende, literaire component. Menig taaldocent is ook in het verleden al discipline-overstijgend bezig geweest. Met name filmbewerkingen van verhalen, romans, en toneelstukken worden al langere tijd 'te hulp geroepen' om aan de steeds sterker visueel ingestelde leerling tegemoet te komen. Waarbij opgemerkt dient te worden dat 'visueel' hier 'beeldtaal' betekent en dat die taal over het algemeen niet of nauwelijks beter, en vaak veel slechter wordt beheerst dan de *schrijf-* of *spreektaal*, door leerling zowel als door docent – vraag het de docenten van de beeldende vakken maar! Hier nu liggen grote kansen voor het nieuwe vak ckv-1 en een brede opvatting van literatuur. Het is sterk aan te bevelen dat tussen die beide vakken nauwe relaties worden gelegd. Het cultureel vormende mes kan zodoende aan twee kanten snijden. Bij het kennisdomein van die vakken hoort daarom – naast een door de leerling goed zelfstandig te hanteren historisch overzicht – zeker ook een soort 'grammatica', c.q. 'syntaxis' van de beeld-, muziek- en bewegingstalen.

Don Carlos, niet alleen bij Duits

Eerst een voor de hand liggend voorbeeld: toneel, voor televisie bewerkt, en wel *Don Carlos, Infant von Spanien. Ein dramatisches Gedicht* van Friedrich Schiller, in de regie van Franz Peter Wirth, begin 1986 – natuurlijk voorzien van ondertiteling – door de NOS

uitgezonden. Ik geef onmiddellijk toe dat uitgerekend een stuk van Schiller, op de traditionele manier 'behandeld', véél te moeilijk is voor een vierde klas havo of vwo (de klas dus waar naar alle waarschijnlijkheid ckv-1 haar plek zal vinden). Maar een gespeeld in plaats van alleen maar gelezen theaterstuk helpt over veel moeilijkheden heen. Zeker wanneer een tv-adaptatie het fraaie, maar moeilijke origineel in ondertitels samenvat. In de afgelopen tien jaar heb ik de videoband driemaal gebruikt in havo-5 en vwo-5/6, en elke keer weer kon je bij de vele hoogtepunten een speld horen vallen. Een ijzersterk stuk, uit welk tijdperk dan ook, spreekt ook nu nog steeds aan.

Inhoudelijk en vakoverstijgend leent een tv-adaptatie zich uitstekend voor vertoning in een thema als godsdienstoorlogen/gewetensvrijheid/mensenrechten en doorbreking van zwart-wit-denken (want Philips II is bij Schiller allesbehalve 'zwart' en de Marquis de Posa allesbehalve 'wit'), een thema dat niet alleen bij de talen, maar ook bij geschiedenis en maatschappijleer op het programma kan staan. De televisie- c.q. filmvorm leidt vaak tot zeer interessante 'afwijkingen' van het 'origineel'. Als dan ook nog, zoals in dit geval, belichting, decor en muziek in hun symbolische betekenis mogelijkheden zeer geraffineerd worden uitgespeeld, is zo'n opname voor ckv-1 en literatuur in brede zin 'gefundenes Fressen'!

Cultuurpolitiek in omroepland

In dit verband moet mij, juist nu, met de tweede fase voor de deur, nog wel iets van het hart. Verfilmingen van literaire werken of films die tot de meesterwerken 'van algemeen erkende kwaliteit' (tekst eindtermen ckv-1, Domein A, punt 1/1a) behoren, zijn voor een deel - en indien van toepassing met ondertiteling - in de gewone commerciële videotheken te huur. Film is daarmee relatief gemakkelijk voor de leerlingen (en docenten) toegankelijk. Voor andere films dient men te beschikken over een goede omroepgids en dito videorecorder. Veel moeilijker ligt dat bij theaterregistraties of -adaptaties, zowel voor toneel als voor dans, om over experimentele, genre-overschrijdende producties maar te zwijgen. Nu is het zeer aan te bevelen dat de leerlingen indien enigszins mogelijk voorstellingen *live* bezoeken, maar dat kan, over het hele land bezien, nog wel eens tot grote praktische en financiële problemen leiden. Bovendien wordt de zelfstandig lerende en dus ook kiezende leerling zeer geholpen - óók bij zijn nobele pogingen om eens af te komen van zijn eenzijdig op film gefixeerd kijkgedrag! - wanneer er een flinke voorraad theatervoorstellingen op video beschikbaar zou zijn.

Deze films liggen opgeslagen in de omroeparchieven, in Nederland, in Europa, in de hele wereld.

Met nadruk zou ik hier willen pleiten voor iets dat tot nu toe om diverse redenen 'not done' was, namelijk het voor educatieve doeleinden ter beschikking stellen van binnenlandse en (ondertitelde) buitenlandse omroepproducties. Om de ambitieuze en zeer toe te juichen doelstellingen van de tweede fase ook echt te realiseren is een doelgericht gebruik van de niet commercieel verkrijgbare krenten uit de

omroep een onmisbaar hulpmiddel. In deze archieven schuilt zeer veel met belasting-, omroep- en reclamebijdragen, dus met geld van de burgers, tot stand gekomen materiaal dat van grote waarde is voor het onderwijs, voor de culturele en intellectuele vorming van onze leerlingen. In Nederland weet ik van slechts twee omroeporganisaties die op dit punt mogelijkheden bieden en enige verantwoordelijkheid nemen: de IKON en de VPRO.

Liederen en songs

Liederen, liedjes en songs kunnen *thematisch* geordend worden, uitgezocht door docent of leerling. De mogelijkheden zijn schier onuitputtelijk. Daarom hier een bij mijn weten wat minder voor de hand liggend voorbeeld, namelijk een literair-historische ordening. Ook de kunst- en literatuurgeschiedenis kan, zeker in de vorm van één interessante periode, een 'thema' bij de nieuwe vakken zijn en is op vwo zelfs verplicht.

Das Volksliederbuch.

Om snel en efficiënt een overzicht van de literatuurgeschiedenis in vogelvlucht te geven, leent zich bij uitstek het *gedicht*: kort, geconcentreerd, afgerond (geen fragment!). Wanneer gedichten niet alleen worden uitgekozen op hun thematische en stilistische representativiteit voor bepaalde periodes en stromingen, maar ook op het feit dat ze *op muziek* zijn gezet, is het zelfs mogelijk een heel interessant overzicht van de muziekgeschiedenis te maken. (Nog een interessante, en in de toekomst noodzakelijke stap verder is natuurlijk de combinatie met werken uit de beeldende kunst.)

En voor alle drie de disciplines zou moeten gelden: niet alleen kunst van de allerhoogste kwaliteit maar ook die van alle denkbare lagere niveaus, zodat juist allerlei mogelijke combinaties de cultuur in haar diversiteit kunnen tonen. De reeds geciteerde term

'algemeen erkende kwaliteit' uit de eindtermen van ckv-1 kan namelijk ook op de kwaliteit slaan waarmee een bepaald werk een bepaald niveau representeert. Persoonlijk heb ik mij er bijvoorbeeld nooit tegen verzet dat 'zelfs' een vwo-leerling een boek van Konsalik op zijn tentamenlijst zette, mits die leerling mij dan zou kunnen uitleggen welke rol het krypto-fascistische gedachtegoed van deze bestsellerauteur in het onderhavige werk speelde. Dat had tot gevolg óf dat het boek schielijk werd teruggetrokken óf dat er zich een zeer zinnig gesprek ontwikkelde. En dat laatste is toch wat we zo vurig van onze leerlingen verwachten?

De muziek of de beeldende kunst hoeft bepaald niet altijd uit dezelfde periode te stammen als de tekst. Voor de Duitse literatuur heb ik samen met mijn collega's op school al jaren geleden een keuze van 45 liederen gemaakt die zowel in tekst als muziek, chronologisch maar dus niet altijd synchroon, reikte van de *Carmina Burana* via Luther/Luther, Luther/Bach en - natuurlijk - Goethe/Schubert en Heine/Schumann tot en met Wolf Biermann, BAP en Ligeti. Volksliederen en popsongs hoorden erbij, zij het op nog (te) bescheiden schaal. Duitse volksliederen zijn nu beschikbaar in het ook inhoudelijk adembenemend mooi uitgegeven boek van Heinz Rölleke (*Das Volksliederbuch*, Kiepenheuer & Witsch, 1993). En Duitstalige popsongs, thematisch geordend, vindt men bijvoorbeeld fraai gepubliceerd in de *Liederbücher der Rock- und Songpoesie, Band 1 en 2: Magische Momente* c.q. *Zeitzeichen* (Verlag Buhmann und Haeseler, Schlüchtern), compleet met de daarbij behorende *Spielhilfen* (ook van harte aanbevolen aan muzikdocenten!). Muzikaal bieden niet alleen de vele beschikbare uitvoeringen van een klassiek lied, maar ook de verschillende 'covers' van een populaire song allerlei mogelijkheden tot variatie en interpretatie (stemsoorten, instrumentatie, stijl, enz.). Enkele voorbeelden.

Schubert, Mireille Mathieu, Heino en Ligeti

Der Lindenbaum ('Am Brunnen vor dem Tore') uit *Die Winterreise* van Müller/Schubert is niet alleen interessant in een van de vele fascinerende klassieke uitvoeringen van Hans Hotter, Peter Pears, Dietrich Fischer-Dieskau of Brigitte Faßbaender, maar ook in een verkitschte versie als die van Mireille Mathieu, met zwijmelende orkestbegeleiding, waarin, zonder verdere aantasting van de tekst, het mineurgedeelte simpelweg is geschrapd: alle strofen (tekstueel zes, maar muzikaal drie) worden op dezelfde melodie gezongen! De tekst wordt daardoor a.h.w. geneutraliseerd en de angstaanjagende uitnodiging tot zelfmoord die Müller en Schubert van de lindeboom laten uitgaan, verwordt tot een sentimentele jeugderinnering van de ik-figuur; en de luisteraar sentimentaliseert mee!

Der gute Kamerad van Uhland/Silcher wordt prachtig, en zeker voor die tijd zeer ingehouden gezongen door Richard Tauber in een opname uit 1926 (Pearl, 1989, GEMM CD 9370). In 1977 verscheen de afschuwelijke versie van Heino (op *Uns geht die Sonne nicht unter*, EMI-LP, 5C 062-32587). 'Wat heeft u tegen Heino, meneer?' vroeg eens een leerling die hem

Der gute Kamerad

Ich haß' di-nen Ka-me-ra-den, di-nen
be-sen fließt da-mit Die Trän-ned schlag zum
Sei-er, er ging an mei-ner
Sei-er in gei-chen Schrit- und Trist, in
gei-chen Schrit- und Trist.

2. Eine Kugel kam geflogen:
gib's mir oder gib's die!
Ihn hat es weggeschossen,
er liegt vor meinen Füßen,
als wär's ein Stöck von mir.

3. Will mir die Hand noch reichen,
denn ich eben lebe!
«Kann dir die Hand nicht geben,
hast' du im ew'gen Leben,
mein guter Kamerad,
mein guter Kamerad.»

Der gute Kamerad
Ich haß' einen Kameraden
Umland ließ sich 1809 vom Wamb-
horn-Lied bewegen zu diesem vor
allem beim Soldatenstand, aber auch
im Brauch (Schützenweiser) über-
aus populären Lied ansetzen. Die Me-
lodie, vorwiegend auf den Ton C
schwarzbraunes Mäuschen hat 'ten
Feldgänger' ab, veröffentlichte Silcher
1827: Die Mäuschen von Tisser.
Feldmännern und soldatischen Pflicht
bewußten Einzel (Str. 3) hat zu allen
Zahlen angesprochen - ob als Verän-
derung oder Erinnerung. Carl Zuckmayer
konnte bei der Thematik für seine
Autobiographie etwas nützliches, mit
die Anspielung verstanden würde:
Als wär's ein Stöck von mir.

Ohne Die Fäden 1934

245

Uit Röllekes Volksliederbuch.

niet geheel ten onrechte om zijn diep-sonore bronzen stemgeluid bewonderde. Ik had - dom, o dom! - de uitvoering in nogal provocerende bewoordingen aangekondigd. De plaat was net uit en er was in de toenmalige Bondsrepubliek een hele rel gaande rond een minister die die opname aan het hele onderwijs had aanbevolen. 'Sorry! Toch eerst maar eens luisteren!' antwoordde ik. De uitvoering gaat als volgt: Heino zingt het lied met koor, plus geprononceerde gitaar- en martiale orkestbegeleiding. De 'eerste' strofe: het koor neuriet de bekende melodie. De 'tweede' strofe (een toon hoger!): Heino zingt de eerste tekststrofe. De 'derde' strofe (weer een toon hoger, hoe dramatisch!): Heino zingt nu mét het koor uit volle borst... wéér de eerste tekststrofe. Met de complete driestrofige tekst van Uhland voor hun neus merken de leerlingen snel genoeg dat hier uit een bijna onromantisch, 'cool' gedichtje over persoonlijk, scherp gevoeld oorlogsleed met muzikale middelen een sentimentele Schlager over soldatenkameraadschap zonder leed wordt gemaakt die in deze vorm dan ook niet voor niets - en nu geef je als leraar wat noodzakelijke extra informatie - buitengewoon populair is op reünies van 'alte Kameraden', al of niet uit SS of SA. 'Dat (en niet veel meer) heb ik tegen Heino, meid.' Daar kon ze inkomen.

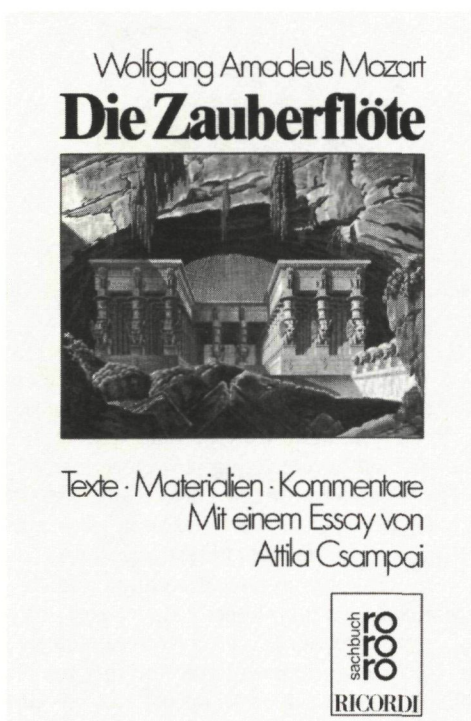
Mitte des Lebens van Hölderlin is in 1982 getoonzet voor 16(!)-stemmig koor a-capella door György Ligeti. Gevraagd naar hun (muzikale) voorkeuren kozen en kiezen de leerlingen begrijpelijkerwijs vaak voor de prachtige Schubert-, Schumann- en Mahlerliederen, ook al hoorden ze die voor het eerst van hun leven. Maar het is toch bepaald verheugend wanneer hun 'blanco'-houding tegenover alle 'klassieke' muziek diverse leerlingen ertoe brengt enthousiast en beargumenteerde hun keuze te laten vallen op deze Ligeti-compositie!

De hele serie is naar believen uit te breiden en ook thematisch te gebruiken: liefde, dood, oorlog, sociale

ongerechtigheid, politiek, waanzin, natuur, geluk, religie, dromen, intimiteit, enz. – alles is terug te vinden in liederen uit alle tijden en van alle plaatsen.

Opera op school? Ja, zelfs als verzoeknummer!

Opera is het andere uiterste: alles behalve compact. Maar – met de goede film – wel het 'Gesamtkunstwerk' bij uitstek. Buitengewoon aardig is in dit verband dat er sinds kort van zes beroemde opera's beknopte versies voorhanden zijn: de door de KRO uitgezonden serie *Operavox* van de Welsh National Opera, virtuoos en vakkundig gemaakte teken- of animatiefilmpjes van een half uur die, naar mijn ervaring, zeer goed kunnen dienen als inleiding, overzicht, 'appetizer' en/of samenvatting.

Die Zauberflöte.

Misschien is opera voor ckv-1/literatuur in de vierde klas iets te hoog gegrepen. Bij ons op school heeft Mozarts *Zauberflöte* de afgelopen jaren tweemaal op het programma van havo-5 en atheneum-5/6 gestaan. Maar in combinatie met *Operavox* en een aantal goede opdrachten en prikkelende 'belendende' teksten die de helpende hand bieden, is het denk ik toch mogelijk dat de een of andere vierdeklasser zelfstandig een opera kiest. We moeten ook oppassen dat we leerlingen niet onderschatten en al te gemakkelijk over één kam scheren. Uitgerekend dat is in de tweede fase helemaal taboe!

Pikant is daarbij dat ik zelf, liefhebber van voornamelijk Duitstalige opera's van Mozart tot Kagel, toch nooit gewaagd heb om eigener beweging een opera in de klas te brengen. Het was een leerling die mij vroeg dat eens te doen, omdat hij 'daar in en buiten school eigenlijk nooit iets over leerde!'

Die Zauberflöte van Schikaneder/Mozart hebben we in havo en atheneum behandeld aan de hand van de zeer respectabele uitvoering op *Philips Video Classics* (070 405-3, helaas niet ondertiteld maar wel de versie

die zich – met coupures – het meest aan de volgorde van het tekstboek houdt) van dirigent Wolfgang Sawallisch en regisseur August Everding uit 1984. In *5- en 6-atheneum* gebruikten we daarbij de onovertroffen rororo/RICORDI-tekstuitgave (*rororo-Opernbuch* 7476, 1982) met het zeer moeilijke, maar briljante en de-ogen-openende essay van Attila Csampai. Daaraan voorafgaand was het thema vrouw/man, oude/nieuwe orde (Isis en Osiris, c.q. de Koningin versus Sarastro!) in *Sachtexten* gelezen, bestudeerd, becommentarieerd: een hele serie tv-documentaire(tje)s en tijdschriftartikelen rond het pre- en 'post'-feministische beeld van de vrouw als *femme fatale*. Dit thema is tevens in beeldende kunst en film in overvloed te vinden. (En degene die het werk van filmmaakster en cultuurfilosofe Christina von Braun kent, weet hoe peilloos diep en noodlottig dat concept in onze westerse cultuur verankerd is.) In *5-havo* gebruikten we 'slechts' de Reclam-tekstuitgave, en werden de belangrijkste elementen van tekstuele en muzikale interpretatie heel beknopt tijdens en na het kijken aangereikt. Het is echter niet zo dat de atheneumgroepen daardoor in begrip nu ineens mijlenver boven het havo verheven waren. Ze hebben wel veel hardere tekstnoten moeten kraken, en zo hoort het ook. Maar het belangrijkste resultaat was dat praktisch alle leerlingen *genoten* hebben, met én *door* een redelijke mate van inzicht – en vaak tegen hun eigen verwachting in!

À propos beeldende kunst: in de opera komt die natuurlijk ook aan de orde in de beeldtaal van decors, belichting en kostuums. Wat *Die Zauberflöte* betreft kan de bovengenoemde encensering van August Everding vergeleken worden met bijvoorbeeld (fragmenten van) de Glyndebourne-productie uit 1978 onder Haitink waarin die opzienbarende decors en kostuums van David Hockney te bewonderen zijn (in 1991 op Primetime/Pickwick Video SLL 7015, schandalig genoeg niet in hifi-stereo) en – natuurlijk – de liefdevol gemaakte filmversie van Ingmar Bergman uit 1975 die eens in de zoveel tijd uit de ether te plukken is – hopelijk met Nederlandse ondertitels.

Kortom, er is een overvloed aan ook minder voor de hand liggend, maar daarom niet minder dankbaar materiaal voor culturele en kunstzinnige vorming en een discipline-overstijgende benadering van literatuur. Wat dacht u van de Rheingold? In de prachtige, zeer beeldende, goed gezongen én goed geacteerde uitvoering van Chéreau/Boulez natuurlijk! Of misschien wel over enige tijd live in het Muziektheater Amsterdam!

Harry Vreeswijk

Geboren 1945. Studeerde na het behalen van het diploma gymnasium-α vanaf 1963 Duits aan de VU en is sinds 1969 werkzaam in het voortgezet onderwijs. Vanaf 1972 in volledige betrekking aan de SG Bertrand Russell voor havo en atheneum in Krommenie, die sinds augustus 1993 deel uitmaakt van een federatieve scholengemeenschap voor (j)ybo, mavo, havo en vwo.
Adres: Oberonlaan 35, 1562 ZT Krommenie.